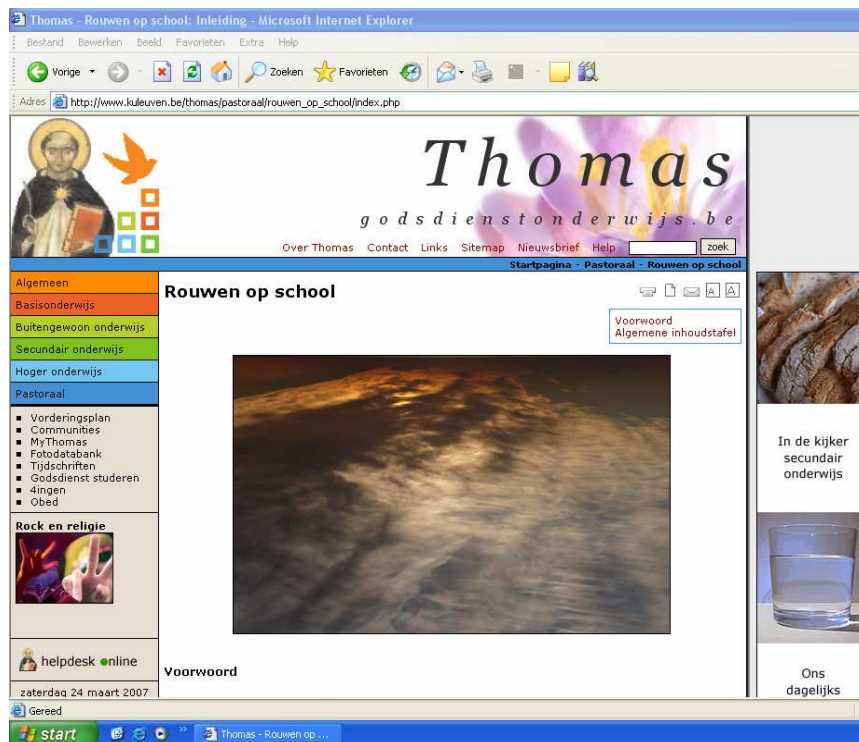

Rouwen op school

Ellen De Boeck

*Praktijklector Centrum Academische Lerarenopleiding
Faculteit Godgeleerdheid
K.U.Leuven*

Wanneer de dood de school binnenstormt

De dood is taboe en wordt in onze samenleving verdrongen. Een rouwperiode mag niet meer lang duren en verdriet om een zwaar verlies verwerk je alleen of alleszins toch binnenshuis. Deze opvattingen zijn algemeen gangbaar en niemand schijnt zich vragen te stellen bij de correctheid ervan. Historicus Jan Bleyen deed dit wel en ging na hoe de dood in Vlaanderen vanaf 1950 benaderd werd.¹ "Ik geloof niet in die clichés", zegt hij. "Omgaan met de dood is een algemeen menselijke, moeilijke ervaring. We doen het nu niet beter of slechter dan vroeger. Alleen anders."²

De omgang met de dood verloopt inderdaad anders dan vroeger, zeker bij jongeren. Vele jongeren zijn het contact verloren met de geïnstitutionaliseerde Kerk. Ze voelen zich bij het verwerken van verlieservaringen, positief en negatief, veel meer op zichzelf en op hun emoties teruggeworpen, terwijl deze storm van gevoelens vroeger veel sterker ingebed was in de voorgegeven en evidente christelijke cultuur. Toch is er vandaag, evenzeer als vroeger, nood aan een taal, aan symbolen en rituelen, aan plaatsen en momenten die ons toelaten om onze betrokkenheid bij een afscheid authentiek uit te drukken en om onze

¹ J. BLEYEN, *De dood in Vlaanderen. Opvattingen en praktijken na 1950*, Davidsfonds, Leuven, 2005.

² I. MINTEN, *Historicus Jan Bleyen schrijft boek over de dood in Vlaanderen*, in *Campuskrant* 16 (11) 2005, p.5.

verbondenheid met diegenen die getroffen zijn op dergelijke momenten concreet gestalte te geven. Een integraal-menselijke begeleiding van getroffen en op school kan dan ook niet enkel overgelaten worden aan "professionals" die de school tijdens een crisissituatie binnenkomen met een gestandaardiseerd "interventiepakket", maar wordt het best opgenomen door de leden van de schoolgemeenschap zelf (die zich waar nodig door professionele hulp kunnen laten bijstaan). Bij confrontatie met de dood hebben leerlingen, leerkrachten, ouders en andere betrokkenen in de eerste plaats nood aan (menselijke en deskundige) ondersteuning vanuit de school zelf. Op zo'n momenten is een school niet alleen kwetsbaar maar ook veerkrachtig. Op zo'n momenten blijkt wie of wat een school echt is. Maar ook de school kan minder dan vroeger steunen op formele symbolen en rituelen die automatisch hun werk doen en door iedereen zonder meer erkend worden. Bovendien bevinden de leden van de school zich vaak ook in een situatie van verdriet en emotionele en organisatorische overrompeling en voelen ze zich niet altijd bekwaam om deze begeleidingstaak op zich te nemen. Dit blijkt uit een kleinschalig onderzoek bij leerkrachten van het secundair onderwijs.

Leerkrachten over de confrontatie met dood en rouwbegeleiding

In 2006 werd in het kader van de licentiaatverhandeling³ van Magda Habraken aan de Faculteit Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven een verkennend empirisch onderzoek uitgevoerd naar de mate waarin leerkrachten zich bekwaam voelen om rouwende leerlingen te begeleiden. De doelgroep van het onderzoek bestond uit leerkrachten godsdienst, leerkrachten algemene vakken en praktijkleerkrachten. In totaal ontvingen honderd leerkrachten een vragenlijst en hebben negentig leerkrachten deze vragenlijst effectief beantwoord. Het onderzoek werd uitsluitend afgenomen in Limburg⁴, waardoor we de resultaten met de nodige voorzichtigheid en nuance moeten benaderen. Toch brengt dit onderzoek enkele belangrijke tendensen aan het licht. Het wijst bijvoorbeeld op een verschil in achtergrondkennis en vaardigheden tussen de godsdienstleerkrachten enerzijds en de leerkrachten algemene vakken en praktijkleerkrachten anderzijds. Terwijl godsdienstleerkrachten zich vrij goed geschoold vinden om rouwende leerlingen nabij te zijn, schatten leerkrachten algemene vakken en praktijkleerkrachten hun kennis en vaardigheden vrij laag in om concreet rond dood en rouw in en buiten de klas te werken. Toch stellen zowel leerkrachten godsdienst als andere leerkrachten dat de begeleiding van rouwende leerlingen niet alleen de taak is van de godsdienstleerkrachten. Alle leerkrachten zijn het erover eens dat de rol van de klastitularis en de pastoraal dragende werkgroep van de school belangrijk is. Alle leerkrachten benadrukken dat betrokkenheid de belangrijkste factor is om leerlingen goed te kunnen begeleiden. Het blijkt echter dat, hoewel praktijkleerkrachten vaak een goede band met de leerlingen hebben, vooral deze groep leerkrachten toch het meest verwacht van de leerkrachten godsdienst, precies omwille van het gevoel zelf over te weinig kennis en vaardigheden te beschikken. Wanneer het over de begeleiding van leerlingen met een andere geloofsovertuiging gaat, stelt maar liefst 74% van de ondervraagde leerkrachten dat ze (veel) te weinig kennis hebben om deze leerlingen

³ M. HABRAKEN, *Rouwen kinderen anders dan volwassenen?*, Onuitgegeven licentiaatverhandeling in de Godsdienstwetenschappen en de Godgeleerdheid (promotor: prof. dr. K. DEPOORTERE, co-promotor: dr. A. DILLEN), Leuven, 2007.

⁴ Vijf scholen situeerden zich in Midden-Limburg (het multi-culturele Limburg), drie scholen in Noord-Limburg, waarvan twee gesitueerd zijn in kleinere provinciestadjes en één in een landelijke gemeente en twee scholen in Hasselt. Zie ook: http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/rouwen_op_school/achtergrond.php#doel, (toegang: 24/03/07).

te kunnen begeleiden. 85% van de leerkrachten vindt het dan ook wenselijk om in de lerarenopleidingen ook een opleidingsonderdeel rond verlieservaringen te integreren. Bovendien vindt de meerderheid van de ondervraagde leerkrachten het belangrijk dat leerkrachten die geen enkele vorming kregen rond de begeleiding van leerlingen met verlieservaringen zich kunnen bijscholen. Wat betreft rouwvorming worden twee aspecten als fundamenteel gezien: enerzijds een vorming in de concrete materialen en werkvormen rond rouwbegeleiding en anderzijds meer aandacht voor rouwverwerking in andere culturen en religies. Hoewel bijscholing vooral gezien wordt als belangrijk voor leerkrachten die geen enkele vorming genoten, blijkt uit het onderzoek dat vooral godsdienstleerkrachten zich bijscholen rond verliesverwerking.

'Rouwen op school' @ THOMAS

Dit verkennend onderzoek maakt duidelijk dat ondersteuning inzake rouwbegeleiding voor scholen en leerkrachten niet als een overbodige luxe ervaren wordt. Vanuit deze vaststelling heeft het THOMAS-project van de Faculteit Godgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Leuven een website over 'rouwen op school' opgericht (http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/rouwen_op_school/) die gebaseerd is op het onderzoek van Magda Habraken.

Het nieuwe onderdeel op Thomas telt 334 webpagina's en is zowel theoretisch als praktisch georiënteerd. Naast uitgebreide achtergrondinformatie over rouwverwerking bij jongeren en de eigenheid van rouwprocessen bij allochtone jongeren, worden op de website ook concreet uitgewerkte draaiboeken aangereikt die de school, de leerkrachten en de leerlingen kunnen ondersteunen in elk aspect van het rouwproces. Daarnaast worden ook algemene werkvormen voorgesteld en wordt er concreet didactisch materiaal aangeboden, waaronder zestig online beluisterbare liederen rond afscheid, lijden en rouwen; eenendertig online te bekijken filmfragmenten van vijftien films; gebedsvieringen, herdenkingsvieringen en eucharistievieringen rond rouwen, afscheid nemen, begrafenis en herinneren; suggesties voor rouw- en herinneringshoeken op school, alsook *communities* rond rouwverwerking en netwerkvorming voor schoolpastores die bezig zijn met 'rouwen op school'. We lichten deze opbouw kort toe.

Achtergrondinformatie

Zoals bleek uit het verkennend onderzoek bij leerkrachten over de omgang met jongeren in een rouwperiode (zie supra), is goed geïnformeerd zijn een eerste stap om leerlingen met een verlieservaring nabij te zijn. De theoretische achtergrondinformatie op THOMAS biedt een veertigtal pagina's basisinformatie rond rouw bij jongeren van waaruit leerkrachten inzichten kunnen verwerven in de specifieke aard van rouw bij adolescenten en nog meer in het bijzonder in rouw bij adolescenten met een andere geloofsovertuiging - waarbij vooral aandacht wordt besteed aan de Islam. Het is immers belangrijk dat niet enkel de godsdienstleerkracht, maar ook de andere leerkrachten van de school over voldoende kennis beschikken om de rouwende leerling te helpen, zodat deze zich gesteund voelt door zijn omgeving.

Inhoud

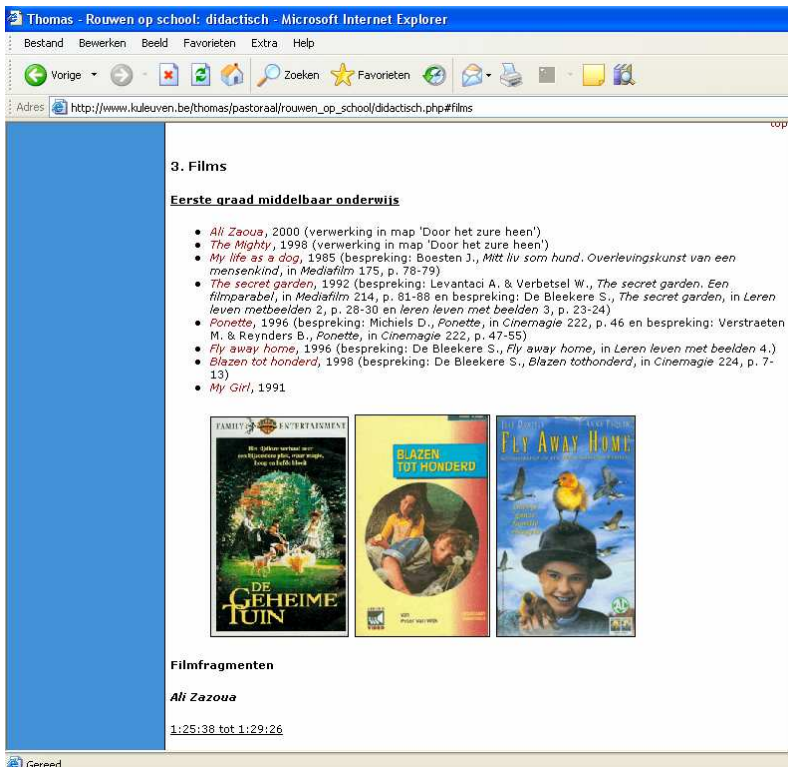
1. Rouw bij jongeren
 1. Betekenis van dood en sterven voor pubers
 2. Rouwmodel van Worden + vertaling naar jongeren
 3. Rouwen is: psychische, sociale, fysische en spiirituele pijn
 4. Begeleiding van pubers
 5. Bruikbare suggesties voor de school
2. Rouw bij vluchtelingen en migranten (moslims)
 1. Supplementaire complicaties bij vluchtelingen en migranten
 2. Overlijden in de islam
 3. Rouwende moslimjongeren op school
 4. Suggesties voor school
3. Interessante gegevens uit een leerkrachtenbevraging
 1. Doel van de leerkrachtenbevraging
 2. Enkele opvallende resultaten

Draaiboeken

Kennis leidt echter niet noodzakelijk tot adequate actie, zeker niet in een situatie die mensen emotioneel treft. Een overlijden op school kan verwacht worden, maar zal in vele gevallen totaal onverwacht en overweldigend zijn. Ondanks de shock is het noodzakelijk voor de school om in zulke crisissituatie praktische regelingen te treffen. Een vooraf opgesteld draaiboek is hierbij geen overbodige luxe. Op de website 'rouwen op school' zijn verschillende scenario's voorzien: het overlijden van een leerling; van een gezinslid van een leerling; van een grootouder, oom, tante, neef of nicht, ... van een leerling; van een leerkracht; van de partner of een kind van een collega. De draaiboeken beschrijven kort en bondig voor elk van deze situaties welke stappen door de school kunnen genomen worden, vanaf de melding van het overlijdensbericht tot de nazorg na de uitvaart, zodat belangrijke praktische stappen niet over het hoofd gezien worden. Een aparte sectie is gewijd aan mogelijke valkuilen in het omgaan met rouwen op school:

- De leerkracht die het bericht net ontvangen heeft, vertelt op weg naar de directie, het nieuws aan iedereen die het wil horen
- De school vergeet het bericht te controleren
- Het draaiboek is onvindbaar
- De leerlingen in de turnzaal worden vergeten
- De school heeft allerlei ideeën voor de dienst, de ouders willen er niet van weten
- De klas waarin het zusje van het overleden kind zit, besteedt nauwelijks aandacht aan het gebeuren
- De klasleraar heeft zichzelf emotioneel niet meer in de hand, waardoor een aantal kinderen hysterisch worden
- Op de eerste dag dat er les gegeven wordt, zijn de tafel en de stoel van de leerling al weggehaald
- De leerlingen willen de eerste dag na de uitvaart nog even napraten. De leerkracht besteedt er geen aandacht aan en begint gewoon met de les
- De gekozen vertrouwenspersoon kan het niet aan om ondersteuning te bieden
- Er zijn geen afspraken gemaakt rond het bijhouden van de cursussen van de afwezige leerling(en)

Vieringen en didactisch en meditatief materiaal

The screenshot shows a web browser window with the address bar displaying http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/rouwen_op_school/didactisch.php#films. The page content is as follows:

3. Films

Eerste graad middelbaar onderwijs

- *Ali Zaoua*, 2000 (verwerking in map 'Door het zure heen')
- *The Mighty*, 1998 (verwerking in map 'Door het zure heen')
- *My life as a dog*, 1985 (bespreking: Boesten J., *Mitt liv som hund. Overlevingskunst van een mensenkind*, in *Mediafilm* 175, p. 78-79)
- *The secret garden*, 1992 (bespreking: Levantaci A. & Verbetsel W., *The secret garden. Een filmparabel*, in *Mediafilm* 214, p. 81-88 en bespreking: De Bleekere S., *The secret garden*, in *Leren leven met beelden* 2, p. 28-30 en *Leren leven met beelden* 3, p. 23-24)
- *Ponette*, 1996 (bespreking: Michiels D., *Ponette*, in *Cinemagie* 222, p. 46 en bespreking: Verstraeten M. & Reynders B., *Ponette*, in *Cinemagie* 222, p. 47-55)
- *Fly away home*, 1996 (bespreking: De Bleekere S., *Fly away home*, in *Leren leven met beelden* 4.)
- *Blazen tot honderd*, 1998 (bespreking: De Bleekere S., *Blazen tothonderd*, in *Cinemagie* 224, p. 7-13)
- *My Girl*, 1991

Three film covers are displayed:

- DE GEHEIME TUIN* (The Secret Garden)
- BLAZEN TOT HONDERD*
- FLY AWAY HOME*

Filmfragmenten

Ali Zaoua

1:25:38 tot 1:29:26

Gereed

Naast een aantal praktische regelingen kan een school ook betrokken worden bij de uitvaart van de overledene, of zelf initiatief nemen om een herdenkingsviering of novemberviering ter gedachtenis van de overleden persoon te houden. 'Rouwen op school' biedt enkele exemplarische vieringen⁵ aan die in het verleden gebruikt zijn bij een overlijden op school. Behalve deze vieringpakketten, biedt de site ook een aanzienlijke verzameling van tekst-, film-, en muzieksuggesties, alsook een selectie van bruikbare kunstwerken voor scholen die

met een plots verlies geconfronteerd worden. Geselecteerde fragmenten uit films zoals *The Secret Garden*, *La Stanza del Figlio*, *Trois couleurs: Bleu*, *Mar adentro* en andere zijn online te bekijken en ook alle liederen zijn opgenomen in de godsdienstdidactische jukebox⁶ zodat ze rechtstreeks online beluisterbaar zijn. Meditatieve teksten en gebeden maken eveneens deel uit van het aanbod.

Aansluitend bij dit didactisch materiaal worden op de site verschillende suggesties gedaan om het materiaal in de eerste, tweede en derde graad van het secundair onderwijs algemeen of curatief te gebruiken. Terwijl algemene werkvormen niet noodzakelijk gekoppeld hoeven te zijn aan een overlijden op school, hebben curatieve werkvormen als doel leerlingen met een verlieservaring in hun rouwverwerking doorheen de verschillende fasen van het rouwproces te helpen. Deze werkvormen helpen de rouwende om persoonlijk verlies te erkennen, te voelen, te herinneren, en een plaats te geven in het leven.

Communities

Aansluitend bij het draaiboek en de didactische werkvormen is tenslotte een online *community* voorzien waar leerkrachten en schoolpastores in gesprek kunnen treden met collega's rond rouwen op school. Het doel van de *community* is om ervaringen uit te wisselen en suggesties te doen rond organisatorische kwesties of werkvormen rond rouwen. Naast deze *community* voor leerkrachten is er nog een *community* voorzien voor leerlingen met verlieservaringen waar ze hun eigen verhaal kunnen vertellen en kunnen luisteren naar en reageren op de verhalen van lotgenoten.

⁵ Ook *4ingen* op THOMAS bevat vieringen rond de thematiek van rouw en afscheid. Zie: <http://www.kuleuven.be/thomas/pastoraal/vieringen/>, (toegang: 24/03/07).

⁶ *Godsdienstdidactische jukebox*, <http://www.kuleuven.be/thomas/algemeen/actualiteit/lesimpulsen/jukebox/>, (toegang 24/03/07).

Waarom?

De website besteedt ook aandacht aan de religieuze vragen die rijzen wanneer mensen door lijden, afscheid en dood getroffen worden. Er worden perspectieven aangereikt om op een zinvolle wijze een gesprek aan te gaan rond de vraag waarom het kwaad goede mensen treft in een concrete pastorale setting.

In opbouw...

Momenteel bouwt THOMAS nog verder aan haar webpagina's door een uitbreiding te voorzien voor rouwen op school met kinderen uit het basisonderwijs. Bovendien wordt ook het interculturele luik uitgebreid met vieringen waarin recht wordt gedaan aan de multireligieuze samenstelling van het doelpubliek. Tot slot zal ook meer informatie beschikbaar gemaakt worden over de specifieke rol van het Centrum Voor Leerlingenbegeleiding.

Geloof, hoop en liefde op school

De dood staat midden in het leven. Soms valt de dood als een onverbiddelijke realiteit binnen in het schoolleven. Op dat moment staat de school voor een enorme opdracht. Op dat moment is de school kwetsbaar, maar kan ook haar veerkracht, haar menselijkheid en haar verbondenheid op bijzondere wijze tot uiting komen. In zo'n situatie toont de school wie ze werkelijk is. Identiteit is dan geen abstracte realiteit meer, maar wordt plots een beleefde werkelijkheid. De website 'rouwen op school' biedt geen kant-en-klare oplossingen voor crisissituaties op school, maar wel bouwstenen en perspectieven van 'geloof, hoop en liefde' die vorm geven aan de overtuiging dat het verlies dat ons treft temidden van het leven ons niet alleen achterlaat, maar ons dichter bij elkaar en bij de kern van het bestaan kan brengen.